

УДК 821.163.41'06-3.09:27-36:003.349

ПОСТАТІ КИРИЛА І МЕФОДІЯ В “ХОЗАРСЬКОМУ СЛОВНИКУ” МІЛОРАДА ПАВИЧА

Йоланта ДЗЮБА

Гданський університет
бул. Віта Ствоша, 55, Гданськ (Польща), 8-952, e-mail: filjd@univ.gda.pl
Кафедра славістики

У статті здійснено аналіз культурної ролі св. Кирила і Мефодія як літературного мотиву, транспонованого у романі Мілорада Павича “Хозарський словник”. Легендарний характер постатей слов'янських святих вписується у стратегію реконструювання літературної і культурної легенди слов'янства, актуалізуючи таким чином її значення у європейському вимірі.

Ключові слова: Мілорад Павич, Кирило, Мефодій, хозарська полеміка, житіє, гасло, книга.

Більшість дослідників розглядає творчість Мілорада Павича в контексті постмодерної гри з культурно-літературними смислами. Сербський автор відомий тим, що, залишаючись у діалозі з культурною традицією, застосовує дуже виразні стилістичні засоби (стилізацію, парафраз, пародію, імітацію, наслідування)¹, укладає фабули у палімпсестові структури і промовляє борхесівською мовою. Проза Павича (найчастіше її трактують як алегорію сучасності) містить важливі історичні алюзії, особливо це стосується сербської історичної епіки. Таке розуміння мотивації “Хозарського словника” вказує на близькість давньої сербської літератури до традиції та на її “метафізичний історизм”². Особливо останнім часом, коли актуалізація культурно-літературного канону стала визначальною тенденцією постмодерної сербської літератури³, антропологія давньої культури зазнає в ній багатозначної транспозиції.

У цій розвідці роман М.Павича представлена як зразок розкриття обраної фабули, яка має безпосередній стосунок до постатей солунських братів – Кирила і Мефодія. В традиції європейської культури “святі брати” мають авторитет, який охоплює різні особистісні та інституційні виміри, а окрім того, персоніфікують абсолютний авторитет Біблії⁴, уособлюючи

¹ Юліан Корнгаузер зауважує, що “Хозарський словник” М.Павича є наслідуванням (імітацією) оповідань Данила Кіша зі збірок “Гробниця для Бориса Давидовича” та “Енциклопедія мертвих” (*Kornhauser J. Świadomość regionalna i mit odrębności (o stereotypach w literaturze serbskiej i chorwackiej)*. Kraków, 2000).

² Богдановић Д. Историја старе српске књижевности. Београд, 1991.

³ Див.: *Nowak-Bajcar S. Prawda literatury, prawda rzeczywistości. Przywołania dzieł klasyków literatury serbskiej we współczesnej prozie serbskiej // W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacje tradycji kulturalnej w krajach postjugosłowiańskich po 1995 roku / Red. M. Dąbrowska-Partyka. Kraków, 2005. S.409–421.*

⁴ Як подає Ж. Ле Гофф, у середньовічній традиції авторитетні джерела “засвідчують усілякі твердження у сфері права та інтелекту. Найвищим авторитетом є Біблія. Але наукове життя середньовічного християнства пагонує ціла низка авторитетів, починаючи від Отців Костелу і закінчуючи університетськими професорами XIII ст.” Порівн.: *Goff Le J. Kultura średniowiecznej Europy / Tł. H.Szumańska-Grossowa. Gdańsk–Warszawa, 2002. S.516.*

“головні біблійні цноти” – досконалість, мужність і витривалість⁵. У контексті вибраних таким чином значень Кирило і Мефодій функціонують відповідно до певних конотацій таких понять, як авторитет⁶, арбітр⁷, мудрець⁸, отець і патрон⁹ слов’янської культури.

Постаті слов’янських монахів Кирила і Мефодія роман Мілорада Павича презентує згідно з культурними смислами, вкоріненими в європейській традиції, особливо слов’янській; у романі використовуються всі вищезгадані особистісні характеристики. Крім того, структура твору викликає асоціації з поняттями “літературний фольклор” та “літературна легенда”¹⁰. Окремі культурні категорії нагадують певні фабулярні гатунки, наприклад, парадигму ученого монаха і патрона слов’ян пропонує агіографія (середньовічне слов’янське

⁵ Кирилу і Мефодію значною мірою притаманна цнота витривалості в релігійній діяльності та досконалості і мужності (Słownik terminów i pojęć filozoficznych / Red. A. Podsiad. Warszawa, 2000. С.134). Як парадигму “біблійних цнот” солунські брати наводять *meritum* етики св. Павла (“Боротьбою доброю я боровся, дорогу скінчив, віри додержав”, цит. за: Друге послання св. апостола Павла до Тимотея, 4: 7). Згідно з канонами релігійного життя, “Практичний біблійний словник” мірилом діяльності подає інституційні кваліфікації – святого, єпископа і монаха, а також апостола (Praktyczny słownik biblijny / Red. A. Grabner-Heider. Warszawa, 1994. S.53–57). В свою чергу, “Словник міфів і традицій культури” оперує термінами філософи/апостоли/місіонери слов’ян (Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. Warszawa, 1985).

⁶ Поняття “авторитет” (з лат. “autoritas”) містить декілька основних значень. Популярні лексикони подають таке розуміння слова: 1. Чиясь загальновізнана повага, вплив, значення; пієтет. 2. Людина, інституція, яка у певній сфері або на думку певних людей користується неабиякою повагою, особливим визнанням (Słownik wyrazów obcych. 1995. S.95). “Словник філософських термінів та понять” подає ще й загальну характеристику: “порада, намова, вирок, ухвала, наказ, приклад, взірець, повага, вплив, значення”. Варто підкреслити міждисциплінарний характер цієї категорії, що враховує психосоціологічний, етично-педагогічний і політично-правничий контекст, в якому стає очевидним її зв’язок з категоріями впливу і влади (Słownik terminów i pojęć filozoficznych. S.91). Також тут підкреслюються окремі смисли, характерні для європейської традиції: “особа, виділена з огляду на якісь позитивні риси, справді їй притаманні або ж тільки приписувані їй” та подаються особистісні характеристики: “особистий авторитет” чи “авторитет формальний” (авторитет у традиції, релігії, знаннях, науці), що конотує “повагу до її безапеляційних суджень і рішень”; “особистісний авторитет” чи інакше “авторитет моральний” на основі позитивних рис особистості (правильність, доброта, зичливість, відповідність вчинків власним поглядам, життєвий досвід, мудрість, зрілість); “авторитет сумління” – “авторитет власного внутрішнього переконання про те, що є добрим, а що поганим” та “авторитет раціональний” – “визнається за особою, якій притаманні чесноти розуму, такі, як знання та інтелект, і яка має наукові досягнення”. Як відомо, Константин “належав до інтелектуальної еліти візантійської столиці, здобувши найвищу освіту, яку тоді можна було отримати (...), як пропагандист християнства йшов між араби та хозари” (Деретич І. Історія српске књижевности. Београд, 2002. С.39–40).

⁷ “Арбітр”, з лат. *arbiter* – “свідок, арбітр”, “полюбовний суддя” (Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. S.70).

⁸ “Мудрець” (мудрий) у визначенні, яке подає “Практичний біблійний словник” набуває конкретного екзистенційного виміру: “Мудрець є ідеальним продуктом системи освіти у стародавньому Ізраелі, ідеалом чиновника при королівському дворі. Мудрець є “експертом” у будь-якій сфері”. З плином часу в поточному розумінні починає домінувати релігійна мотивація: “мудрецем вважається той, хто замислюється над Правом Божим і йде шляхом справедливості”. В гебраїській традиції мудрець – це також “батько родини” (біблійний патріарх) (Praktyczny słownik biblijny. S.724). У грецькій традиції “мудреці” – це “мислителі і державні мужі, що вирізняються практичною життєвою мудрістю і яким приписуються відомі сентенції” (Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. S.683).

⁹ “Патрон”, з лат. *patronus* – “опікун, оборонець”, у релігійному значенні “святий захисник, опікун, протектор осіб, станів, ремесел” (Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. S.842, Słownik wyrazów obcych. 1995. S.837). Інституція “патронату” відома у середньовічній Сербії (“старац” – це “личност осведоченог духовног ауторитета”), порівн.: Приватни живот у српским земљама средњег века / Орган. С.Марјановић-Душанић, Д.Поповић. Београд, 2004. Про інших патронів див. також (Дворниковић В. Карактерологија Југословена. Београд, 2000). У поточному розумінні Кирило і Мефодій – це отці і патрони слов’янських літератур; Мефодія вважають “отцем слов’янської літератури”. З 1980 р. Кирило і Мефодія оголошено патронами Європи, всіх слов’янських народів, зокрема Опольської Сілезії.

¹⁰ Йован Деретич слушно зауважує, що “Константин і Мефодій мають у собі щось від легендарних богатирів, культурних героїв, цивілізаторів...” та що їхня діяльність “схожа більше на притчу, ніж на історію” (Деретич І. Історія српске књижевности. С.38–40).

“житіє”), взірцем морального авторитету є характерний для нього ґатунок казання та хроніки (літопис), модель мудреця поширює моральний трактат, образ духовного патрона і святого фіксує середньовічна легенда. Усі ці способи викладу формують образ слов'янського філософа/місіонера/апостола і досягають кульмінації у традиції легенди¹¹. Виокремлені літературні види – житіє, казання, легенда, моральний трактат чи діалог – як характерні релігійні форми літератури епохи середньовіччя виражають дидактичний вимір духовної культури, навчають повинностей, вони містять обґрунтування вибору згаданих постатей та їх культурної місії для Європи.

У романі М.Павича легенда про Кирила і Мефодія представлена як особлива біографія¹², реконструйована з багатьох релігійно-культурних джерел, передусім трьох основних монотеїстичних релігій – християнства, ісламу та іудаїзму. “Книга життя” слов'янських святих була створена як версія опису, що охоплює фрагментарні згадки різного походження і ступеня вірогідності: історичний запис, легенда, “почуті” відомості тощо. Всі книги – кожна по-своєму – поєднують описи постатей Кирила і Мефодія та їх діяльності в епоху середньовіччя з подіями, постатями і ситуаціями, а також культурними смислами, які творять певний контекст і через фабулу роману запрезентовані як хронологічно-значеннева послідовність вибраних словникових гасел. Таким чином, книга християнських джерел має низку гасел: *Атех/каган/Кирило/Методій Солунський/хозарська полеміка*; книга ісламських джерел визначає такий перелік гасел: *каган/Кора, Фарабі Ібн/Масуді Юсуф/хозарська полеміка*, а книга іудаїстських джерел дотримується свого порядку: *Атех/каган/Сангарі Ісак/Халеві Єсуда/хозарська полеміка/Шульц д-р Дорота*. Отже, легко помітити значеннєві преференції “культурних інтерпретацій”, а також те, що тільки у християнській книзі є гасла-персоналії *Кирило/Методій*; інші ж варіанти містять лише згадки про монахів. Однією з важливих ознак релігійної обумовленості значень є факт, що у всіх трьох книгах у зв'язку з діяльністю Кирила і Мефодія з'являються гасла *каган* та *хозарська полеміка* (“подорож до хозарів пов'язана із згаданою хозарською полемікою”¹³). Інші гасла-персоналії конотують релігійно-культурний контекст полемічного характеру¹⁴, пов'язаний з “релігійною” інтерпретацією долі хозар, що загинули у X ст. – у червоній книзі: *Атех/Севаст Никон*; у зеленій книзі: *Кора, Фарабі Ібн/Масуді Юсуф*; у жовтій книзі: *Халеві Єсуда/Сангарі Ісак/Шульц д-р Дорота*. Тому у цій розвідці аналізуємо також ті символічні значення, які персоналіфікують Кирило і Мефодій, і ті, що мають безпосередній зв'язок з категоріями “теологічний диспут”, “хозарський народ”, “релігійна”, “цивілізаційна”, “культурна традиція”, виражаючи середньовічну традицію європейської аксіології. Отже, ключове значення тут має ініційована каганом “хозарська полеміка” в ситуації загрози політично-культурному існуванню держави хозарів. Велику філософсько-політичну полеміку стосовно долі хозар у романі М.Павича санкціонує авторитет Кирила (і Мефодія), а також аргументація їх іновірних співбесідників; поважність історичного диспуту, у свою чергу, ставить під сумнів демонічна сила, яку персоналіфікують

¹¹ Поняття “легендарність” відносимо до поточного розуміння легенди як фантастичного оповідання, що описує життя героїв, зазвичай святих і мучеників, і, як правило, не має підтвердження в історичному матеріалі (Słownik terminów literackich / Red. M.Głowiński, A.Okopień-Sławińska, T.Kostkiewiczowa, J.Sławiński. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1998. S.271–272). Ключове значення для цієї розвідки має також біблійна традиція, згідно з якою легенда – це “поетичне оповідання у прозі”, яке “здебільшого пов'язане з вірою і з культом” (Praktyczny Słownik Biblijny. S.644–645).

¹² Давня сербська література отримала у спадок зв'язки агіографії та легенди, встановлені ще у візантійській традиції (Jurewicz O. Historia literatury bizantyńskiej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1984).

¹³ Деретић J. Историја српске књижевности. С.40.

¹⁴ Делић J. Хазарска призма. Тумачење прозе Милорада Павића. Београд, 1987.

пекельні демони (*Никон Севаст, Ібн Кора Фарабі, Юсуф Масуді, Єзуда Халеві, Ісак Сангарі*). Сюжет “хозарської полеміки” функціонує у романі М.Павича згідно з засадами прочитання гасел, а отже, у спосіб “словниковий”. Розписана на “глоси” і розташована в межах інтерпретації окремих книг “Хозарського словника” оповідь про братів із Солуня функціонує як віртуальна ікона, котру оживляє нелінійний спосіб сприйняття роману-лексикону (“кожну словникову статтю можна читати до і після кожної іншої словникової статті”)¹⁵. Таким чином борхесівська модель фабули, яка є проекцією/версією/візією М.Павича, уможливує довільний вибір формули даних.

Отже, “легендарний” прошарок, що закріплює “європейські” культурні ролі Кирила і Мефодія як авторитету/арбітра/мудреця, складається з “версій” подій, що представлені з позиції релігійної приналежності окремих книг, він вводить елемент характеристичної інверсії значень, пов’язаних з інтерпретацією контексту. Так, версія легенди, згідно з червоною книгою (християнська інтерпретація), інкорпорує у текст фрагменти “Життя Константина з Солуня, святого Кирила”¹⁶, вміщуючи їх у межах словникового гасла *Amex*:

“Згідно з Житієм Костянтина Солунського, святого Кирила, написаним у IX ст. і збереженим в т. зв. рукописі Московської духовної академії та у версії Владислава Граматика з 1469 р.”¹⁷.

Також у змісті цієї книги фігурує “доповідь” Никона Севаста, що містить згадку про життя Кирила і Мефодія:

“Бранкович володіє усіма доступними відомостями про Кирила і Мефодія, християнських просвітителів і місіонерів, які з грецької сторони брали участь у хрещенні хозарів” (с.53).

Вміщене тут гасло-персоналія *Кирило (Костянтин Солунський, або Костянтин Філософ)* стилізоване під енциклопедичну інформацію; воно, наприклад, містить бібліографію творів Константина. Аналогічно гасло *Методій Солунський* покликається на джерела до біографії Мефодія, які нібито походять з праці Даубмануса (“книги, які наводить Даубманус”), містить особистісну характеристику Мефодія (за Даубманусом), а також елементи “житій святих” та апокрифіки. Додаткові гасла цієї книги, які входять до хронології подій, орієнтовані на легендарну версію; до них належать: *хозарська полеміка* (*hazarska polemika*), *християнські джерела* (*hriscanski izvori*); хозарська місія у

¹⁵ Павић М. Роман као држава и други огледи. Београд, 2005. С.15.

¹⁶ Порівн.: “Житіє (...) свій зміст будує на історичних даних або легендах про особу (...) і може служити історичним джерелом першого порядку (...) житіє дає характеристику певного типу святості” (*Богдановић Д.* Историја старе српске књижевности. Београд, 1991. С.59); подібно це питання трактує польське критичне видання: *Apostolowie Słowian: żywoty Konstantyna i Metodego / Przeł. z języka scs, wstęp i objaśnienia T.Lehr-Splawiński; uzupełn. komentarz i posł. L.Moszyński.* Warszawa, 1988. Версію подій, почерпнуту з життя Константина, подаємо у перекладі з сербської мови: “Прийшли до царя посланці від хозар і сказали: Споконвіку ми знаємо тільки одного Бога, який є над усіма, і йому кланяємося на схід, а тримаємося інших своїх поганських звичаїв. Євреї ж нас намовляють прийняти їхню віру і обряд, а сарацини з другого боку, пропонуючи нам мир і багато дарів, тягнуть нас у свою віру, кажучи: “Наша віра краща, ніж у всіх інших народів”. – Тому звертаємося до вас, плекаючи стару дружбу й любов, бо ви великий народ і маєте царську владу від Бога, і, шукаючи вашої поради, просимо вас послати вченого мужа від вас, і коли він у суперечці здобуде перевагу над євреями та сарацинами – ми приймемо вашу віру. (...) Тоді цар пошукав Філософа, і коли знайшов його, розповів йому про те, що йому сказали хозари. (...) Увійшовши в човен, Константин вирушив до Хозарії на Меотійське озеро та до Каспійських воріт Кавказьких гір. Хозарський каган заповів йому: Від Бога ти посланий сюди, щоб подати нам надію, від нього ти здобув розуміння всіх книг, усе за порядком ти виклав, досита насолодивши всіх нас медвяною солодкістю слів із святих книг. Але ми неписьменні люди, і віримо тому, що це так від Бога. Та, коли ще більше хочеш дати спокій нашим душам, усяке повчання, про яке тебе питаємо, поясни нам за порядком у притчах” (див.: www.rastko.org.yu).

¹⁷ Pavić M. Hazarski rečnik. Roman leksikon u 100.000 reči. Београд, 1988. С.50; Павић М. Хозарський словник: Роман-лексикон на 100 000 слів / Пер. з серб. О.Рось. Харків, 2004. 351 с. (надалі після цитат в круглих дужках вказується сторінка цього видання).

Візантії, легенда про “хрещення Київської Русі” у X ст.; метафорична оповідь принцеси Атех та її версія в рамках гасла *каган*. Гасла зеленої книги (мусульманська інтерпретація) подають свою історію, вдаючись до маскуванню тотожності християнських монахів; див., наприклад, *хозарська полеміка* та *каган*, де Кирило виступає під етнонімом “грек” (*Grk*); гасла *Кора*, *Фарабі ібн і Масуді Юсуф* також містять нечітку (без зазначення імені) інформацію про книжку “філософа” (йдеться про Константина). Зрештою, Кирило тут також фігурує під криптонімом “грек” (*Grk*):

“Зараз необхідно було знайти того третього – якогось грека, чи просто християнина, людину вчену, що цікавилася б хозарськими справами” (с.179).

Гасла Жовтої (гебрейської) книги: *хозарська полеміка* та *Халеві Єзуда* засвідчують роль Константина як “філософа”¹⁸:

“(…) хоча фактом і залишається, що ім’я християнського учасника полеміки не дійшло до нас, – ми знаємо, проте, його титул – філософ. Це звання “філософ”, як іменують християнського учасника гебрейські та християнські (грецькі) джерела, насправді означає візантійський універсальний титул, і не слід його розуміти в звичайному значенні того слова” (с.271–272).

У записі ще згадано про Кирила як про “грека-християнина” (“*один грек-християнин*”, “*той грек*”); у свою чергу, гасло *каган* пов’язане з гаслом *хозарська полеміка*, але тут бракує інформації про релігійного представника греків (християн), як і, зрештою, інших релігій. Навпаки, йдеться про учасників полеміки з використанням королівської метафори, як про народи: “запросивши до свого палацу євреїв, греків та арабів, щоб ті розглумачили його сон” (с.225). Додаткове гасло *Сангарі Ісак* містить згадку про хозарську полеміку, і в цьому контексті згадується Константин як “християнський представник” (с.266). Найбільше біографічно-історичних подробиць про Кирила і Мефодія ввійшло до гасла-персоналії *Шульц д-р Дорота*, яке розповідає про дослідницю культурницької місії солунських братів у романі.

Можна вважати, що гасла-персоналії Кирила і Мефодія у романі М.Павича як різновид належать до агіографії – поширеної середньовічної традиції давньої сербської літератури. Біографії солунських братів за змістом і стилістикою створені на взірці “Паннонських легенд”¹⁹ з домішкою борхесівської стилістики. Опис у гаслах-персоналіях має конвенційний характер стосовно гатунку життя²⁰, до того ж у гаслі про Кирила домінує “філософічність”, а в тексті про Мефодія – “анекдотичність”. “Діалогічний” характер ролей Кирила і Мефодія М.Павич передає через полеміку (“згідно з історичними свідченнями, “Паннонські легенди” взаємодоповнюються”²¹). “Легендарність” постатей солунських братів у романі вказує на звернення до традиції їх опису як до “літературного” і “історично-літературного” коментаря місії Кирила і Мефодія в історії слов’янських культур²². Це “наукове” обґрунтування вірогідності переказу підсилює “перехрещення” ознак опису, почерпнутих із виокремлених тут різновидів побудови біографій обидвох слов’янських святих, реконструйованих з багатьох (доступних) джерел.

¹⁸ “Ще тоді через його вченість його назвали Філософом. Був він також здібним філологом. Крім грецької та слов’янської, знав багато східних мов та їхні писемності. Через те послали його до інших народів з важливими місіями, що стосувалися віри та політики” (*Деретіћ Ј. Историја српске књижевности*. С.40).

¹⁹ “Притча про хозар наведена в першому слов’янському оригінальному літературному творі, у житті творця слов’янської книги Константина-Кирила” (*Деретіћ Ј. Поетика српске књижевности*. Београд, 1997. С.275).

²⁰ Пор.: *Трифуновић Ђ. Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд, 1990. С.47–77.

²¹ *Деретіћ Ј. Историја српске књижевности*. С.49.

²² Див.: *Деретіћ Ј. Поетика српске књижевности; Деретіћ Ј. Историја српске књижевности*.

Контекстуалізацію хозарської тематики у гебрайській культурі посилює етнічна співвіднесеність²³, як і вирішення “хозарської полеміки” на користь гебрайської релігії²⁴. Однак “хозарський аргумент” фабула роману презентує, не відрікаючись легенди, через позірне об’єктивне повідомлення, тобто “авторський коментар”:

“З історичної сцени хозари зникли разом зі своєю державою невдовзі після події, про яку йтиме тут найбільше мови, – після навернення зі своєї первісної, не відомої нам віри, в одне (знову ж таки, не знаємо в яке) з трьох відомих і для минулого, і для теперішнього часу віросповідань – в єврейське, ісламське чи християнське. Інакше кажучи, відразу після прийняття нової віри настав розпад хозарського царства” (с.9).

Аналогічно дві згадки, нібито “офіційні” – Теоکتіста Нікольського (Додаток I) та свідка на судовому процесі (Додаток II) – дають суб’єктивну інтерпретацію. Отже, універсальне значення роману про хозар презентує комплементарний – об’єктивний і суб’єктивний – рівень нарації. Після “об’єктивного” (псевдоісторичного) обґрунтування, зазвичай, іде стилізація під легенду:

“Один із руських полководців X століття, князь Святослав, не сходячи з коня, з’їв хозарське царство, мов яблуко” (с.9).

“Згаданий акт навернення, який став вирішальним для долі хозарської держави, відбувався наступним чином. Як пишуть древні хроніки, хозарський володар – каган – побачив сон і звернувся до трьох володарів з різних земель, щоб той сон йому пояснили” (с.10).

Отже, “легендарні” елементи опису ведуть до об’єктивної, “історичної” генези створення “Словника”, після цього відбувається повернення до легенди:

“Це видання Даубмануса – словник словників про хозарське царство – мало незвичайну долю” (с.12).

Зрештою, “легендарність” барокового видання “Словника” у XVII ст. визнається *ekspresis verbis*, “матеріал із XVII століття не є достовірним”, “він міфічний настільки, наскільки це взагалі є можливим” (с.17). Стає зрозумілим, що універсальне значення роману про хозар презентує суб’єктивний вимір аргументації (в полеміці) та об’єктивний вимір авторитетів історичних постатей, тобто Кирила і Мефодія.

Транспоновані в структурі роману М.Павича ознаки борхесівської моделі, позакадрова дійсність, модель представленого світу (оніричність), мотив подорожування в часі та мотив двійника представляють фантастично-апокрифічний порядок, а отже, і “легендарну” мотивацію рецепції. Спілкування з читачем тут відбувається через ейде-

²³ “Хозари (...) – тюркське плем’я, яке у IV–V ст. вирушило з Азії на захід і в VII ст. утворило потужну державу від Каспійського моря до північного чорноморського узбережжя із столицею Ітіль у дельті Волги; здобуло Крим, воювало з вірменами, персами і арабами, підтримуючи приязні стосунки з Візантією. Держава була остаточно зруйнована київським князем Святославом (*Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. S.148*). Див. також: *Mały słownik kultury dawnych Słowian / Red. L.Leciejewicz. Warszawa, 1990. S.?*

²⁴ Таке переконання проходить через фабулу роману Марка Гальтера “Хозарський вітер” (*Halter M. Hazarski wiatr / Tłum. Krystyny Szezyńskiej-Mačkowiak. Warszawa, 2003*). “Хозарський вітер” тут є синонімом “вихору історії”, який драматично втрутився в долю хозарів, прискоривши їх асиміляцію з іншими етнічними групами тієї частини євразійського континенту. Роман нагадує відомий твір М.Павича не тільки формально, тобто завдяки алюзіям до детективного і сенсаційно-кримінального жанру та застосуванню прийому аналогії в перспективі нарації (змінний план фабульного та історичного часів). Варто підкреслити, що – як і у романі сербського автора – імітацію історичної оповіді посилює композиція твору (частини фабули переплітаються з етапами фікційної історії хозарів), а також паратекстуальні вставки, наприклад, символічні “додатки” до подій – карта, що показує кордони стародавньої держави хозарів, хозарська монета, кам’яне місто – скансен давньої духовної столиці народу, а також характеристика героїв, що функціонують тут подібно до Павичевих “ловців снів”, прибуваючи з минулого і підтримуючи зв’язок із людьми сучасності для виконання місії... Цікавий подальший розвиток подій дописує також роман М.Павича “Друге тіло” (*Pavić M. Drugie ciało / Tłum. Danuty Cirić-Straszyńskiej. Warszawa, 2007*).

тичний образ та символічну мову твору²⁵. Культурологічний зміст категорії “хозарська полеміка” поєднується з борхесівською полемікою і в медіальному характері предметів, наприклад, “хозарське” лице (“те, яке тяжко пам’ятати” (с.27), дзеркало “правди”, соляний хрест (символ справедливості, мудрості, правди, який каган дає учасникам полеміки) чи криниця. Як обличчя особи, так і її символічні атрибути вказують на її роль як медіума і сигналізують про її епіфанійне значення²⁶. Тобто, символічне значення своєї місії Константин-Кирило “прочитує” на власному обличчі:

“...побачив у дзеркалі першу зморшку на своєму чолі й назвав її сарацинською” (с.71);

“...й знайшов на своєму чолі другу, хозарську зморшку” (с.73);

“...розглядаючи свою третю, слов’янську зморшку, яка сповзала вниз через чоло, мов крапля дощу...” (с.74);

“А Костянтин чув, як на його шоку вилазить четверта, венеційська зморшка, що врізається й перехрещується з усіма попередніми – сарацинською, хозарською й слов’янською, сплітаючись із ними в чотири неводи, закинуті на одну рибу” (с.74).

Відомий у сербській “прозі парафрази” сюжет “віднайденого рукопису” у “Хозарському словнику” Мілорада Павича поміщений у центрі фабульної структури; отже, історію народу і держави хозарів сприймаємо як заново розпізнаний сюжет. “Легендарний” характер постатей слов’янських святих – братів Кирила і Мефодія – вписується у стратегію реконструювання літературної та культурної легенди слов’янства, актуалізуючи таким чином його спадщину в європейському вимірі.

Переклад Світлани ВИННИЧЕНКО

CYRIL AND METHODIUS IN “DICTIONARY OF THE CHAZARS” BY MILORAD PAVICH

Yolanta DZYUBA

University of Gdansk

55, Vita Stvoshka Str., Gdansk (Poland), 8-952, e-mail: filjd@univ.gda.pl

The Chair of Slavonic Studies

The article undertakes an analysis of the cultural role of as a literary thread, which is transposed in “Dictionary of the Chazars”, a novel by Milorad Pavich. The legendary character of Slavonic saints becomes an inherent part of the reconstruction strategy of literary and cultural legends of Slavism, thus actualizing its heritage in the European dimension.

Key words: Cyril, Methodius, Milorad Pavich, Khazar polemic, hagiography, dictionary entry, book.

Стаття надійшла до редколегії 24.12.2008

Прийнята до друку 30.01.2009

²⁵ Характерні ознаки борхесівської моделі подаємо за: *Joković M. Ontološki pejzaž postmodernog romana. Niš, 2002.*

²⁶ “Спіфанія” (з грецьк. *Επιφάνια* – “з’ява”), згідно із визначенням у “Практичному біблійному словнику”, – “проблиск потойбічного світу у цьому світі та в історії в певній особі, або ж у якомусь дивовижному явищі” (*Praktyczny słownik biblijny. S.1356*); див. також: *Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. S.257.*